

Dorota Pliszka

Papieski Wydział Teologiczny, Sekcja w. Andrzeja Boboli

SPRAWOZDANIE Z DEBATY DOMINIKAŃSKO-JEZUICKIEJ PT. "TAJEMNICA KOŚCIOŁA"

W dniu 7 maja 2015 w Auli Wielkiej Collegium Bobolanum odbyła się Debata dominikańsko-jezuicka zorganizowana przez Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie. Ojcowie dominikanie z Kolegium Filozoficzno-Teologicznego z Krakowa i ojcowie jezuici z Collegium Bobolanum w Warszawie wygłosili półgodzinne referaty poświęcone różnorodnym ujęciom "Tajemnicy Kościoła" - głównego tematu debaty. W imieniu gospodarzy powitał wszystkich przybyłych Rektor, o. dr hab. Zbigniew Kubacki SJ, przypominając cel debaty jakim była refleksja i dyskusja nad rozumieniem doktryny katolickiej. Całość koordynowała pani Justyna Kwiatkowska-Kornatko.

1. Wystąpienie o. dr Pawła Klimczaka OP - "Teologiczna geneza Kościoła w ujęciu św. Tomasza z Akwinu"⁶⁰⁵

Ojciec Klimczak rozpoczął swój referat od prostego stwierdzenia faktu, że w tym Tomasz nie napisał żadnego dzieła poświęconego Kościołowi, więc opracowanie tego tematu wymagało od niego objęcia szerokim spojrzeniem całej refleksji teologicznej Akwinaty. Inspiracją w poszukiwaniach było dla ojca Klimczaka stwierdzenie Y. Congara, że u tego Tomasza Kościół jest wszędzie tam, gdzie jest mowa o powrocie człowieka do Boga. Natomiast teologicznym miejscem poszukiwań dla ojca Klimczaka była doktryna tego Tomasza o posłaniach Osób Bożych w czasie, z której wypływają dwa inne podstawowe aspekty tomaszowej refleksji o Kościele, jakim zdaniem prelegenta są rola sakramentu Eucharystii oraz kwestia głoszenia Słowa. Wokół tych

---

⁶⁰⁵ Artykuł pod takim samym tytułem został opublikowany w kwartalniku *Studia Bobolanum* 3(2015), Wydawnictwo Rhetos, s. 23-38.

trzech punktów został przedstawiony referat. Mówi c o teologii posła Osób Bo ych, przedmówca podkreślił jej eklezjologiczny charakter. Powstanie Kościoła powi - zał on z działaniem Trójcy wi tej w czasie, czyli posłaniem widzialnym w postaci wcielenia Syna Bo ego i posła Ducha wi tego opisanych w Nowym Testamencie oraz posłaniem niewidzialnym - zamieszkaniem Osób Bo ych w sercu człowieka. Ko - ciół powstał, bo Syn Bo y stał si człowiekiem, a sakramenty s owocem zbawczego ycia i cierpienia Chrystusa, a dokonuj si moc Ducha wi tego. Podkre laj c rol sakramentów jako podstawowego miejsca udzielania łaski, ojciec Klimczak stwierdził, e dla wi tego Tomasa pierwszym adresatem łaski i jednocze nie pierwszym jej udzielaj cym jest Chrystus. Ojciec zwrócił uwag na fakt, e człowiecze stwo Chrystu - sa nie jest jedynie kanałem dla łaski lecz stanowi jej aktywny, wolny i rozumny instru - ment. Za po rednictwem wi tego człowiecze stwa Chrystusa ludzko otrzymuje no - we ycie, które poprzez Ko ciół jest udziałem w yciu Trójcy wi tej. To nowe ycie ludzko ci jest yciem wiary, która bierze si ze słuchania, w zwi zku z czym głoszenie Słowa jest trzecim po człowiecze stwie Chrystusa i sakramentach, miejscem udzielania si łaski. Podsumowuj c temat genezy Kościoła u wi tego Tomasa, ojciec Klimczak podkreślił, e nie mo na umiejscowi powstania Kościoła w jakim jednym momencie historycznym i nie mo na tak e pomija wiary ojców Starego Testamentu ani ukieru - nkowanej ku dobru wiary tych, którzy nie znali Izraela.

2. Wystąpienie o. dr Marka Blazy SJ - "Trynitarno-eucharystyczno-episkopalna geneza Kościoła w teologii bizantyjskiej"⁶⁰⁶

Referat o. Marka Blazy był rozszerzeniem głównego tematu debaty, poniewa preze - ntował genez Kościoła w uj ciu teologii prawosławnej, ze zwróceniem szczególnej uwagi na charakterystyczne elementy ró ni ce j od teologii katolickiej. W odniesieniu do teologii trynitarniej ojciec Blaza wyja nił na wst pie odmienne punkty wyj cia dla teologicznego sposobu my lenia na wschodzie i zachodzie: od trzech Osób Boskich do jednej natury (wschód) i od jednej natury Boga do trzech Osób (zachód). Mówi c o trynitarniej genezie Kościoła w teologii wschodniej prelegent wskazał na jej metahi - storyczn natur (tak jak liczba Osób Bo ych jest metamatematyczna) oraz podkreślił szczególn rol pneumatologii. Ponadto zaznaczył podstawow rol Trójcy wi tej jako ródła zarówno dla Eucharystii jak i dla zgromadzonej wokół biskupa wspólnoty Ko - cióra, która na wschodzie funkcjonuje głównie w swoim podstawowym, lokalnym wymiarze. Zdaniem ojca Blazy w teologii prawosławnej mo na nawet mówi o uto sa - mieniu Eucharystii i Kościoła j sprawuj cego, a szczególnie Kościoła na poziomie lokalnym. Jednocze nie w swojej konferencji pokazał, e w pocz tkowym okresie Ko - ciół w teologii prawosławnej był rzeczywisto ci tak oczywist , e nie pisano o nim traktatów ani nie zajmowano si eklezjologi . Zwi zek Kościoła z wcieleniem Chrystu - sa w teologii prawosławnej wyra si zdaniem ojca Blazy w jego teandrycznej naturze,

⁶⁰⁶ Artykuł pod tytułem "Trynitarno-eucharystyczno-episkopalna geneza Kościoła w teologii bizantyjskiej" został opublikowany w kwartalniku *Studia Bobolanum* 3 (2015), s.39-60.

która ma swój pierwowzór w bogocześnictwie Chrystusa. Natomiast przedstawiając episkopat Kościoła ojciec oparł się na poglądy Paula Evdokimova i jego interpretacji funkcjonujących w prawosławiu przekonał: "Kościół jest w biskupie" (biskup posiada charyzmatyczną zdolność reprezentowania swojej wspólnoty) oraz "biskup jest w Kościele" (władza biskupa nie jest nigdy personalna i nie może on przemawiać w swoim imieniu lecz wyłącznie w imieniu Kościoła). Wynika z tego odmienne niż w Kościele Katolickim traktowanie biskupa oddzielenego od wspólnoty eucharystycznej, który nie może nauczać, zarządzać ani sprawować sakramentów, ponieważ jego funkcja bez jednego z Kościołem zwyczajnie ustaje i jest pozbawiona swojej treści.

3. Wystąpienie o. dr Wiesława Szymony OP - "Geneza eucharystycznego wymiaru Kościoła w eklezjologii Josepha Ratzingera"⁶⁰⁷

W pierwszych słowach swojego referatu o. Wiesław Szymon określił Józefa Ratzingera jako teologa o bardzo szerokich zainteresowaniach, w których jednak różnorodność kwestie eklezjologiczne zajmują najważniejsze miejsca i mają największe znaczenie. Stwierdzenie to ojciec podparł swoim autorytetem tłumacza Dzieł Wszystkich Ratzingera. Charakterystykę eklezjologii Józefa Ratzingera, ojciec Szymon podkreślił jej trzy główne cechy: charakter biblijny (wyrażający się w szerokim wykorzystaniu pism Starego Testamentu i znajomości aktualnych problemów egzegetycznych), chrystocentryzm i zakorzenienie w tradycji Ojców Kościoła. Natomiast fundamentalnym problemem, któremu ojciec Szymon poświęcił swój referat był eucharystyczny wymiar eklezjologii Józefa Ratzingera wyrażający się w pytaniu skąd, od kiedy i dlaczego eklezjologia Ratzingera stała się eucharystyczna. Odpowiedzi na tak postawione pytanie prelegent poszukiwał już w najwcześniejszym okresie teologicznego rozwoju myśli Ratzingera, analizując wpływy jego profesora Gottlieba Söhngena oraz prac doktorskich Ratzingera na temat "Lud i dom Boży w nauce św. Augustyna o Kościele"⁶⁰⁸. W przeciwieństwie do swojego profesora, młody Józef Ratzinger uważał, że Kościół u św. Augustyna nie jest rozprzestrzenionym na cały świat ludem Bożym lecz Ciałem Chrystusowym. Ojciec Szymon różnicę eucharystycznej eklezjologii Ratzingera wyprowadza więc od jego zainteresowania pismami św. Augustyna, a tak więc widzi jej ugruntowanie w teologii św. Pawła i Ojców Kościoła, dla których pawłowy tekst z Pierwszego Listu do Koryntian o kielichu błogosławieństwa był zawsze tekstem podstawowym (1 Kor 10,16). Zdaniem ojca Szymony, ważną rolę w myśleniu Ratzingera o eklezjologicznym wymiarze Eucharystii pełni także stwierdzenie Wilhelma de St. Thierry: "*Corpus Christi manducare nihil aliud est quam corpus Christi effici*"⁶⁰⁹. Na zakończenie swojego referatu ojciec Szymon omówił jeszcze tematy, przy których Józef Ratzinger porusza wymiar eucharystyczny Kościoła. Były to: Kościół jako Lud

⁶⁰⁷ Artykuł pod takim samym tytułem został opublikowany w kwartalniku *Studia Bobolanum* 3 (2015), s. 61-76.

⁶⁰⁸ J. Ratzinger, *Opera Omnia*, t.1, Wydawnictwo KUL, 2014

⁶⁰⁹ J. Ratzinger, *Lud i Dom Boży w nauce św. Augustyna o Kościele*, s. 609.

Bo y, Ko ciół jako wspólnota wierzcych (communio), Ko ciół gloszczy Słowo Chrystusa, Eucharystia jako ofiara, Zesłanie Ducha w i tego, kult adoracyjny, relacja Eucharystii do ycia chrze cija skiego. Podsumowaniem referatu była refleksja dotycz ca prostego i konkretnego wyrazu przynale no ci do Ko cioła jakim według Józefa Ratzingera jest dla katolika obowi zek niedzielnej Mszy w i tej.

4. Wystąpienie o. dr Mateusza Przanowskiego OP - "Tajemnica Kościoła w ujęciu św. Henri Newmana"⁶¹⁰

Referat po wi cony był aktualno ci my li kardynała Newmana, który przewidział nadej cie liberalnego ruchu przeciwko religii, stanowi cego atrakcj szczególnie dla wszystkich wykształconych chrze cijan. W swoim wyst pieniu ojciec Przanowski oparł si głównie na obszernym, liczcym około 2000 stron zbiorze kaza ⁶¹¹ kardynała Newmana. Zach caj c do ich lektury, ojciec w swoim przemówieniu przedstawił obraz liberalnego sposobu my lenia, który został w nich zarysowany przez kardynała Newmana. Podstawowym bł dem liberalizmu było według Newmana uzurpatorskie poj mowanie wolno ci przeciwstawione posłusze stwu wiary. Z tego głównego zało enia mo na wywie zdaniem Newmana wszystkie charakterystyczne dla liberalizmu pogl dy, które ojciec Przanowski sprowadził do sze ciu najwa niejszych zasad. Na pierwszym miejscu prelegent wymienił zasad antydogmatyczn polegaj c na negowaniu prawd absolutnych w religii. Druga zasada to zasada racjonalistyczna, zakładaj ca, e nale y przyjmowa tylko te prawdy, które si rozumie i na które istniej dowody. Trzecia wymieniona zasada, to zasada os du indywidualnego, która neguje ka dy ziemski autorytet, który przeszkadzałby indywidualnej woli człowieka w rozumowaniu i ocenie np. tre ci biblijnych. W nast pnej kolejno ci ojciec Przanowski wymienił zasad antysakramentaln sprowadzaj c si do pogl du, e nie mo na czego niewidzialnego osi gn przy pomocy czego widzialnego. Zasad niesienia pociechy autor konferencji opisał jako podkre lanie wył cznie tych cech religii, które nios pocieszenie z równoczesnym pomijaniem tych twierdze Objawienia, w których Bóg przedstawiony jest jako budzc y boja . Ostatni przedstawion zasad była zasada post pu, zgodnie z któr ludzko stoi aktualnie na wy szym poziomie moralnym ni kiedy i w zwi zku z tym, to co było konieczne we wcze niejszych epokach (np. kapła stwo), nie jest ju potrzebne aktualnie i mo e by zniesione. Swoje wyst pienie ojciec Przanowski zako czył przykładami konkretnych argumentów ilustruj cych wszystkie przytoczone zasady liberalizmu.

⁶¹⁰ Artykuł pod tytułem *Antyliberalne w tki w eklezjologii kaza bł. Johna Henry'ego Newmana* został opublikowany w kwartalniku *Studia Bobolanum* 3 (2015), s. 77-94.

⁶¹¹ J. H. Newman, *Parochial and Plain Sermons*, Ignatius Press, San Francisco 1987.

5. Wystąpienie o. dr hab. Dariusza Gardockiego SJ - "Kościół ubogi i dla ubogich jako wyzwanie i zadanie stojące przed Kościołem dzisiaj"⁶¹²

Bezpośrednią inspiracją referatu ojca Dariusza Gardockiego było wyznaczenie Papieża Franciszka (papieża wywodzącego się z Ameryki Łacińskiej - kolebki teologii wyzwolenia) podczas jego pierwszego spotkania z dziennikarzami: "Pragnę Kościół ubogich dla ubogich". W swoim wystąpieniu postanowił potraktować słowa Ojca Świętego jako wyzwanie dla Kościoła, a przedtem spróbował odpowiedzieć na pytanie, co dla niego oznacza sformułowanie "Kościół ubogi dla ubogich". Zaznaczył przedtem, że problem ubóstwa i Kościoła ubogiego był poruszany już przez papieża, którzy poprzedzali obecnego Ojca Świętego, lecz nigdy wcześniej nie był on tak dobitnie wyartykułowany. Referat ojca Gardockiego był skoncentrowany na trzech głównych problemach. Pierwszym z nich była relacja Jezusa do ubogich, drugi dotyczył opcji preferencyjnej na rzecz ubogich, a trzeci samarytański wymiar misji Kościoła. Wcześniej prelegent opisał główne teologiczne założenia Kościoła ubogiego dla ubogich, nadając im charakter teo- i chrystocentryczny, a także podkreślając wagę wartości osoby ludzkiej i kultury solidarności. Kościół ubogi dla ubogich to zdaniem ojca Gardockiego taki Kościół, który troszczy się o ubogich, uznaje się za Kościół ubogich, żyje i wciela w życie opcję preferencyjną na rzecz ubogich, Kościół, który otwiera się na nowe formy ubóstwa pojawiające się na świecie, Kościół wychodzący poza siebie, do miejsc, w których żyją ubodzy. Relacja Kościoła do ubogich powinna wynikać z naśladowania i kontynuacji misji jego założyciela - Jezusa utożsamionego z Samarytaninem z ewangelicznej przypowieści. Wymiar samarytański w misji Kościoła powinien zdaniem ojca wyrażać się w postawie otwartego miłosierdzia względem ludzi wykluczonych, leżących przy drodze. Miłosierdzie nie może ograniczać się jedynie do współczucia, lecz mieć wyraz w konkretnej, czynnej i wielkodusznej miłości, która jest przede wszystkim słuchaniem, dialogowaniem, rozgrzewaniem serca i leczeniem ran. Cierpienie oblicza ubogich, tych, którzy są najbardziej wykluczeni i pozbawieni opieki duchowej ojciec Gardocki nazwał realnym obliczem cierpienia Chrystusa. Kościół ubogi dla ubogich to także taki Kościół, w którym ubodzy czują się jak w domu, a wymóg zaangażowania się na ich rzecz jest dla pozostałych członków Kościoła szansą na wyjście z indywidualizmu i budowanie komunii. Podkreślając znaczenie zaangażowania się Kościoła w opcję preferencyjną na rzecz ubogich, ojciec Gardocki zwrócił jednocześnie uwagę na zachowanie właściwej relacji między preferencją a powszechnością w służbie i bezinteresownej miłości.

6. Wystąpienie Rektora o. dr hab. Zbigniewa Kubackiego SJ - "Kościół jako powszechny sakrament zbawienia"

Swoją referat ojciec Kubacki poświęcił problemowi relacji pomiędzy Kościołem a zbawieniem czyli rozumieniu zbawczej roli Kościoła. Podstawowym oparciem dla przed-

⁶¹² Artykuł pod takim samym tytułem ukazał się w kwartalniku *Studia Bobolanum* 3 (2015), s. 5-22.

stawionych poglądów była pochodząca z 2000 roku Deklaracja Kongregacji Nauki i Wiary *Dominus Iesus* "O jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa i Kościoła". W pierwszej kolejności ojciec Rektor przedstawił historię interpretacji aksjomatu "*Extra Ecclesiam nulla salus*", zwracając szczególnie uwagę na możliwość zbawienia sprawiedliwych z okresu przed Chrystusem (*Ecclesia ab Abel*), którym można przypisać wiarę *implicite* w Jezusa Chrystusa. Omawiając okres po przyjęciu Chrystusa, w którym można mówić o chrzcie i wierze wyrażonej, prelegent zarysował stopniowe zmiany w interpretacji aksjomatu, począwszy od kryzysu jansenistycznego w XVIII wieku, kiedy błędnie uważano, że poza Kościołem nie jest udzielana żadna łaska, a ludzie, którzy nie zostali ochrzczeni albo tego wyrażenia nie pragnęli, pozostają potępieni. Podsumowując wiek XIX, ojciec Kubacki przypomniał mowę *Singulari quadam* Piusa IX, w której pojawia się nowe ujęcie problemu "nieznajomości nie do przezwyciężenia" lub tych co znajdują się w "niepokonanej nie wiadomości". Przechodząc do czasów nam bliższych prelegent wspominał ekskluzywistyczną interpretację aksjomatu podtrzymywaną w latach 40-tych ubiegłego stulecia przez amerykańskiego teologa L. Feeney'a, która została odrzucona przez Święte Oficjum w 1949 roku. Spośród współczesnych interpretatorów formuły "*Extra ecclesiam nulla salus*", ojciec Kubacki wymienił B. Sesboué (nie "poza" Kościołem ale "bez" Kościoła), H. de Lubaca (zbawienie "przez" Kościół) oraz Y. Congara ("ze względu na Kościół"). To właśnie Congar zaczął jeszcze przed Soborem Watykańskim II mówić o Kościele jako o sakramencie. Ojciec Kubacki zwrócił jeszcze uwagę na to, co należy rozumieć pod pojęciem "Kościół", precyzując pojęcie Kościoła pielgrzymującego, elementów Kościoła, Kościoła urzeczywistnionego w sposób niedoskonały. Podsumowując swój referat, ojciec Kubacki stwierdził, że Kościół pielgrzymujący i niebieski jest przyczyną celów wszelkiego stworzenia i zbawienia.

7. Dyskusja panelowa

W debacie nad rozumieniem doktryny katolickiej dotyczącej Kościoła nie mogło zabraknąć dyskusji panelowej. Została ona podzielona na dwie części. W pierwszej z nich wzięli udział wyłącznie prelegenci dzieląc się swoimi wnioskami i przemyśleniami. Natomiast w drugiej części dyskusji wzięli udział wszyscy uczestnicy konferencji, którzy mieli możliwość zadawania pytań prelegentom. Debatę rozpoczął ojciec Przanowski od postawienia wszystkim nurtującego go pytania, w jaki sposób wspólnota Kościoła ma być odbiciem Trójcy Świętej. Ojciec Blaza odpowiedział z perspektywy napięcia trydeizm-modalizm w teologii prawosławnej podkreślając, że kościoły lokalne powinny być współistotne, a biskup nie może sprawować władzy w Kościele na zasadzie "wataki". Natomiast ojciec Szymona zwrócił uwagę na wzorcowy dla Kościoła charakter Trójcy Świętej jako wspólnoty w poznaniu miłości i prawdy. Ojciec Przanowski uzupełnił, że każdy z nas jest obrazem Trójcy Świętej i właśnie z tego powodu jest zdolny do wchodzenia w relacje z innymi. Ojciec Kubacki położył nacisk na fundamentalną rolę Eucharystii w Kościele oraz wprowadził do dyskusji temat istnienia Kościoła w czasach poprzedzających przyjęcie Chrystusa. Natomiast ojciec Klimczak

zgłosił zastrzeżenie do twierdzenia, że w czasach *ecclesia Judeorum* wszystko istniało "in figura": według niego takie twierdzenia są za mocne i mogą prowadzić do relatywizacji zarówno Kościoła jak i samej osoby Chrystusa. Ojciec Szymona także domagał się bardziej precyzyjnego określenia rzeczywistości Kościoła Abła, skoro w tamtym czasie nie można mówić ani o istnieniu Eucharystii ani o istnieniu innych właściwych dla Kościoła rzeczywistości, takich jak np. prymat. Przedstawiając swój stosunek do poruszanych problemów ojciec Blaza przypominał najpierw, że w teologii wschodniej każdy prorok Starego Testamentu ma swoje wiśnięto, wspomina się także Hioba. Następnie próbował powziąć rzeczywistość Kościoła z istnieniem kapłaństwa w Starym Testamencie, dostrzegając w Enoszu pierwszego kapłana protokościoła, ponieważ od jego czasu zaczęto przyzywać Imienia Pana (*epiklesis ad Enos* - Rdz 4, 26). Po tym ojciec Blaza wskazał na specyficzne dla teologii wschodniej pojmowanie czasu, które może być pomocne w podejściu do tajemnicy Kościoła, a mianowicie do tego, że w anaforach tradycji wschodniej wspomina się przyjęcie Chrystusa, które ma dopiero nastąpić. W nawiązaniu do tego problemu ojciec Szymona mówił o przemijalności Kościoła, jego rozwoju i pełni, o której wspominał wcześniej także ojciec Klimczak.

Druga część dyskusji panelowej była zdominowana przez aktualne problemy życia Kościoła związane z ubóstwem i ideologią liberalizmu. Zastanawiano się wspólnie dlaczego w życiu Kościoła samarytańskiego pomijany jest problem współczesnych zbójców, których działania są przyczyną ubóstwa. Ojciec Gardocki dowodził, że najważniejsze jest to, aby zająć się poturbowanymi, ponieważ to oni najpilniej potrzebują pomocy. Podkreślił także, że pomimo tego, że współczesna teologia wyzwolenia odęgnuje się od używania przemocy, to jednak zakłada odniesienie się do tych, którzy nie realizują opcji preferencyjnej na rzecz ubogich i zaangażowanie się w walkę na rzecz sprawiedliwości, która jest przeciwieństwem walki z uciskającymi. Dla ojca Szymony bardziej podstawowa była konieczność dokładnego zdefiniowania biblijnego określenia ubogiego, tak by nie przekreślać przy tym bogatych. Na przykładzie sprawiedliwego i bogatego Hioba ojciec Szymona postulował o ostrość w dokonywaniu uproszczonego podziału na bogatych i biednych. Kontynuując ten problem, ojciec Przanowski zwrócił uwagę na paradoks: dlaczego mamy wyciągać ubogich z biedy, skoro są oni dla wszystkich wzorem życia w bliskości z Bogiem? Ojciec Gardocki uznał trudno pokazaną przez ojca Przanowskiego ale zaproponował aby postarać się jednak zrozumieć to, co Papież Franciszek chce nam wszystkim jako chrześcijanom powiedzieć poprzez tak dobitne akcentowanie kwestii ubóstwa w Kościele. Natomiast pani Zuzanna Radzik dostrzegła problem instrumentalnego traktowania ubogich w Kościele i w związku z tym postawiła pytanie czy jesteście my zdolni jako teologowie akademicy usłyszeć głos teologii uprawianej przez ubogich, a szczególnie ubogich kobiet - teologek feministycznych. Ojciec Kubacki stwierdził, że każda ciekawa teologia, niezależnie od tego, przez kogo jest tworzona, zasługuje na to, aby ją studiować. W tym samym duchu wypowiedział się ojciec Gardocki starając się o poszerzenie perspektywy teologii feministycznej o kontekst teologii kontekstualnej, która powinna być uprawiana ze szczególną dbałością o odczytywanie znaków czasu i ich interpretację w świetle Ewangelii, tak jak to

zaleca *Gaudium et spes*. Ostatnim tematem poruszonym podczas dyskusji panelowej był problem aktualności poglądów kardynała Newmana, który wprowadziła także pani Zuzanna Radzik. Ustosunkowując się do problemu ojciec Przanowski zwrócił uwagę na przenikanie poglądów liberalnych do wnętrza Kościoła. Przestrzegł także przed możliwością zagubienia istoty chrześcijaństwa, utraty rdzenia wiary i stopniowej utraty sił witalnych na skutek kierowania się liberalizmem w Kościele.